

Fogden

Petter von Benningen

Göran Ekberg 2019

(Reviderad 2022)

Fogdar

Vårt intresse för historia bygger inte sällan på enskilda händelser som fascinerar och intresserar. Vad som intresserar varierar dock över tid och hänger intimt samman med rådande politik och samhällsklimat. Hjälteåld och starka konungar hade en given plats under 1800-talet när göticismen och nationalromantiken var förhärskande i kulturlivet. Dagens historieskrivning präglas istället av ett feministiskt perspektiv. Det finns naturligtvis en väsentlig skillnad i den tolkning vi gör av historiska skeden beroende på den kontext författaren befinner sig i. En böldpest, en kunglig skidfärd eller ett pistolskott kan beskrivas på så många olika sätt. Inte minst då källorna är få och vaga och kanske också lämnar stort utrymme för tolkning. Ett bevarat brev med en uttrycklig order från överheten medför ju helt andra slutsatser än om brevet hade saknats.

Intresset för bondeuppror och frihetskamp är dock bestående. Oavsett om avsikten har varit att förhärskliga konungar och makt eller folkliga frihetssträvanden, innehåller händelserna en dramaturgi som är svår att lämna därhän. Centralt i dessa berättelser förekommer fogdarna som inte sällan har framställts som tyranniska och maktfullkomliga. Beskrivningarna är ofta tämligen onyanserade och innehåller i huvudsak våld och maktutövning för egen vinning. Mats Hallenberg¹ har visat hur fogdarna fungerade som mellanhänder mellan kungamakten och folket. Detta bör ha skapat utrymme för manipulation från fogdens sida och stundtals en misstro, från såväl konungen som folket. Knappast en avundsvärd position.

Den här artikeln handlar om fogden Petter von Benningen. En av väldigt många lokala styresmän på den svenska landsbygden. Yrkesgruppen fogdar har ett minst sagt dåligt rykte i den svenska historien. Såväl i folkliga traditioner som i historieskrivningen framställs de ofta som tyranniska och maktfullkomliga. Petter von Benningen var inget undantag. Faktum är att det kanske inte fanns några goda fogdar. Även om sådana har existerat är det svårt att hitta belägg för detta då källorna huvudsakligen existerar på grund av de klagomål som allmogen anförde mot överheten och då i synnerhet fogdarna.

Fogdarnas främsta uppgift var att ombesörja att de stipulerade skatterna samlades in och förvaltades lokalt eller sändes till andra orter för att bekosta statsapparaten och hovet. Fogdarna var personligen ansvariga för att de förväntade inkomsterna levererades till konungen. Om tjugo tunnor spannmål saknades i räkenskaperna fick fogden personligen ersätta dessa. Detta medförde att fogdarnas maktutövning stundtals kunde bli tämligen brutal. För att anföras en befattning som fogde krävdes sannolikt att man var en van makt- och våldsutövare och ofta rekryterades de kungliga fogdarna ur de militära leden. Inte sällan var de av utländsk härkomst. Till sin hjälp hade fogden ett antal drabanter som genom sin blotta närvaro utgjorde en påtryckning men som vid behov och på befallning fysiskt bestraffade en trilskande allmoge.²

Å andra sidan upplevde sannolikt många av fogdarna att de levde under ett ständigt hot från allmogen. Petter von Benningen beskriver själv i ett brev till konungen hur han ständigt utsätts för orättvisa beskyllningar och stundtals även fruktar för sitt liv.³ Även om fogdarna hade långt gående befogenheter var allmogen ändå inte rättslös. Om fogden på ett eller annat sätt överträdde gränsen för det anständiga eller helt enkelt utförde lagstridiga handlingar kunde han liksom andra ställas inför rätten och svara för böndernas anklagelser. Fogden Petter von Benningen, en av de mer hårdföra befallningsmännen i bergslagen i början av 1600-talet, förekom i ett antal olika rättsliga sammanhang under sin ämbetsperiod, både som svarande och kärende.

Petter von Benningen

Väldig lite är känt om hans härkomst. I en kortfattad biografi utgiven av Riksarkivet⁴ meddelas att Petter von Benningen möjligen kunde härstamma från Benningsby i Edsbergs socken. Vidare skrivs att han år 1602 fick fullmakt att utkräva restantier vid Koppaberget. Han var fogde vid Born 1603-07 och Kopparbergs gruva 1604-06. Bergsöverste 1611. Arrenderar Näs gård 1617-21. Fick 1618 Stora Åsbo i Kopparberg som förläning.⁵ Redan 1605 uppges dock att han brukar kronohemmanet Åsbo.⁶

Uppgiften om hans Närkingska ursprung är en gissning men rymmer ändå ett litet korn av sanning. I de tidigaste uppgifterna är han omnämnd som furstinnans köpman i Örebro.⁷ Furstinnan var Kristina av Holstein-Gottorp, hustru till Hertig Karl. Petter tillhörde dock inte den svenska adeln och dessutom är, sällan eller aldrig, de svenska adelsnamnen sprungna ur ett ortsnamn. I senare tid skrivs han alltid Petter von Benningen men i de tidigaste räkenskaperna från Kopparberget är han Petter van Beningh.⁸

Som köpman kan han ha sitt ursprung någonstans i nordeuropa. Kanske kom han från staden Benningen i sydvästra Tyskland. Utan mer källor får vi gissa oss fram. Jag har förut antagit att Petter von Benningen tidigare hade varit militär. Ett antagande som inte är alldeles oävet då fogdarna hade "befäl" över ett antal drabanter i sin yrkesutövning. I en artikel från 2021⁹ visar Stefan Jernberg och Thomas Sverker att dalafogden Mats Jöransson hade ett ursprung som köpman i Enköping. Det kan alltså snarare ha varit förmågan att sköta räkenskaperna än maktutövandet som var meriterande i sammanhanget.

Vi vet inte med säkerhet vilket språk han talade. Hans vittnesmål vid Svea hovrätt och de kvittenser som förekommer i länsräkenskaperna är förvisso avfattade på svenska. Men detta kan lika gärna vara nedtecknat av en skrivare, som Petter von Benningen själv. I Hammarströms samlingar i Stora Kopparbergs arkiv finns ett avbildat vapen.¹⁰ Troligen föreställer vapenbilden en båt och däröver en stjärna samt vågor. Var originalet till denna avritning finns framgår inte.

Liksom hans födelseplats är födelseåret okänt. Med tanke på att hans ämbete krävde tidigare erfarenheter bör han ha varit i trettioårsåldern då han utnämndes till fogde över Stora Kopparberget 1603. Han kan därmed ha varit född omkring 1570.

Petter von Benningen hade flera barn. Förutom sonen Petter von Benningen¹¹ fick han sex flickor i de två äktenskapen. Hans första hustru Kerstin Jonsdotter är endast omtalad vid ett tillfälle 1655¹². Flera av barnen är också tämligen anonyma. Samtliga verkar dock ha ingått giftermål med män som också har verkat som fogdar eller på annat sätt haft förbindelser med Stora Kopparberg och bergslagen. När Petter gifter sig andra gången med Kerstin Johansdotter Meijer lämnar han bergslagen och troligen också fogdesysslan. De bosätter sig i byn Tofta i Adelsö socken omkring 1635 och här avlider han drygt tio år senare.

Makt

I början av 1600-talet var den lokala statsförvaltningen i Bergslagen stationerad på ett antal kungsgårdar. Borns hyttegård i Falun, Näs kungsgård i Husby, Sätters gård och Väster Silvbergs gård i Norrbärke är några av de platser dit bergsmän och bönder fick leverera de kreatur, den säd och det tackjärn som de erlade i skatt till kronan. Varje kungsgård hade en lokal fogde som ansvarade för uppbörden av skatter i det län som omgav gården. I bergsmännens ögon var fogdarnas maktutövande ofta tvivelaktigt. Klagomålen på fogdarna var många. Skattetrycket var som alltid ett ämne som rörde upp känslorna men det handlade också om det våld och de bestraffningar som utövades samt att fogdarna för egen vinning skodde sig på allmogens och kronans bekostnad. I Bergslagen vid denna tid var Petter von Benningen den fogde man hade mest klagomål emot.

Missnöjet var också stort mot de återkommande utskrivningar som skedde i orostider. När ett område hotades av utländsk krigsmakt uppbådades befolkningen och fick släppa sina söner och drängar till armén. I princip berördes alla av dessa utskrivningar. I april 1611 hade Sverige inlett det så kallade Kalmarkriget mot Danmark. I slutet av året gick ett ryckte att danskarna hade gjort ett infall i Dalarna. Petter von Benningen som förutom sina fogdesysslor nu även var bergsöverste ansvarade för att utskrivningarna fullföljdes. Detta oroade bergsmännen och hos Lasse Sillebo i Skinnskattebergs socken samlades nio bergsmän. De blev bjudna på öl och Lasse bad att de tillsammans med sina söner skulle gå till Boren, kungsgården i Skinnskatteberg för att återta kläden som han hade lagt in i fataburen. Kanske var han rädd att bli av med dessa om danskarna kom. När de anlände till Borens kungsgård var gårdsfogden, bergsfogden och skrivaren på plats. Troligen var inga knektar närvarande då händelseförloppet i så fall hade fått en annan utveckling. Det uppstod en hätsk stämning. Förutom de kläden man hade ombetts att hämta krävde bergsmännen dessutom att få krut och lod (kolor). Man tog fast ämbetsmännen men i tumultet som uppstod kom de loss och gömde sig. Bergsfogden på hemlighuset och skrivaren under loggolvet. Så småningom fick dessa springa till skogs för att undkomma bergsmännen. Fataburshustrun som ansvarade för kläderna bad dem att inte uppföra sig på detta sätt på drottningens gård.¹³ Då svarade de *"drottningen är vållandes till allt det onda kriget gud give hon hade varit i helvetet när hon kom hit i landet, hon haver låtit föra de djävlarne det främmande krigsfolket hit i landet"* och *"den överhet vi nu haver den giva vi alla de tusande djävlar"*. Dessutom kallade de både Carl Bonde och Petter

von Benningen för förrädare och om de hade ” *dem fatt skulle de skjuta åt dem till måls*”. Fyra av bergsmännen blev dömda till döden och övriga fick böta 40 mark vardera.¹⁴

Det är oklart om någon av männen blev avrättade. En av dem Olof i Tomasboda lever åtskilliga år senare och kanske även de övriga skonades. Petter von Benningen ledde rättsprocessen mot de upproriska och även om de flesta av de åtalade skonades till livet så blev de med säkerhet ändå avstraffade kanske både kroppsligt och ekonomiskt.

Det pågående kriget gav även orsak till det uppror som skedde i december 1613. Händelseförloppet var kortfattat att bergsmännen hade fått veta att ett stort antal knektar som hade deserterat från sitt förband vid ryska gränsen hade tillfångatagits och skulle rannsakas och avrättas vid Väster Silvbergs gård.¹⁵ Bergsmän från Grangärde, Söderbärke och Norrbärke samlades därför och gick gemensamt till kungsgården där man begärde att de tillfångatagna knektarna skulle släppas fria.¹⁶ Därefter råder olika uppgifter om vad som skedde. Bergsmännen hävdade att de hade bett Petter von Benningen att släppa knektarna fria vilket han så småningom gjorde. Själv berättar han att de med våld och hot om våld hade fritagit de fängslade knektarna. Det var också denna berättelse han framförde för konungen som därpå gav order om att bergsmännen skulle fängslas.¹⁷ Bergsmännen kände sig lurade av överheten men fick ett brett stöd både från präster och andra bergsmän i området. Riksdagsmännen bland bergsmän och präster företrädde de anklagade och vid Örebro möte 1614 framkom en flod av anklagelser riktade mot Petter von Benningen. Endast ett fåtal av anklagelserna rannsakades vid detta tillfälle. Däremot fortsatte rannsakingarna och förhandlingarna vid Svea hovrätt under 1615.

Klagomålen

Det rättsliga efterspelet till händelserna 1613 kom att pågå under flera år. Även om några händelser kan ha rannsakats vid de lokala tingen verkar det som om samtliga händelser på ett eller annat sätt återgavs vid förhandlingarna på Svea hovrätt. Nedan följer några av de klagomål man hade mot Petter von Benningen.

Handelsbod vid gruvan

Nils Björsson var en Gävlebo vars husbonde hade en salubod vid Kopparberget. År 1605 blev han av Petter von Benningen beordrad att flytta ut ur boden vilket han inte ansåg sig kunna göra utan sin husbondes tillåtelse. Nils blev då kallad till herrgården där Petter von Benningen hotade att låta fängsla honom om han inte åttlydde ordern. När han därefter flyttade husbondens gods in i en annan bod kom Petter dit och slog honom en gång med sin stålklubba och gick därifrån. Efter en stund kom han tillbaka och slog honom ytterligare och gick på nytt. Tredje gången samma dag kom han tillbaka och slog Nils och sa ” *om du icke utgår skall du aldrig se dagarna flera*”. Nils fick sätta nyckeln i boden och lämna även denna. Efter några dagar hämtade Petter honom och satte honom i kistan bland ogärningsmän och tjuvar i fjorton dagar. Därefter lejde Nils en tredje bod i vilken han flyttade in med sina varor. Nu skickade Petter sin profoss och tjänare och tvingade honom ut ur även den boden. Han sattes åter i fängelse i fjorton dagar. När de övriga fångarna blev utledna för att stå sitt straff fick han gå tillsammans med dessa med den avsikten att han skulle tro att han själv skulle avrättas eller få slita ris. Istället släpptes han ut ur fängelset. Trakasserierna pågick under tre år och under denna tid ruttnade femton tunnor strömming och fyra tunnor sill bort för honom. Dessutom förlorade han en hel åm vin som läckte ut ur tunnan.^{18 19}

Erik Ruus son

Drängen Hans Eriksson var son till den tidigare fogden i Näsgårds län, Erik Ruus. Hans Eriksson var anklagad för att ha stulit hos en änka och blev fängslad vid Väster Silvbergs gård av fogden Peder Andersson. Därifrån rymde drängen hem till föräldrarna.²⁰ Han hämtades tillbaka och blev som straff piskad för sin bortrymning.²¹ På den blodiga ryggen gned man in saltlake med en gåsfjäder och lät honom sedan dricka sitt eget blod. Petter nekade till att han hade befallt något sådant och menade att hans tjänare hade tagit en trasa och sölat ner den i en vattenpuss och med den slagit drängen i munnen.²² Både Petter von Benningen och hans svåger Peder Andersson hade deltagit i misshandeln. Modern till Hans, Kerstin Jonsdotter, besvärade sig även över att hennes man måste fly till skogs. Erik Ruus hade tidigare dömts för hor och betalat böter för detta. Den som upptog böterna var nu fogde på Käggleholm och Petter von Benningen ansåg det tveksamt om Erik hade betalat böterna. Han fängslade därför Erik som därefter satt inlåst ”på en mager kost”. För hungerns skull hade en

brutit sig ur kistan och rymt till skogs. Kerstin bad nu för sina många barns skull att Erik skulle få komma hem igen. Hon berättar att Erik hade samlat vittnen som var närvarande då sonen misshandlades. Av dessa fick Erik deras bomärken för att visas upp för konungen. När Petter von Benningen förstod hur det låg till tog han ifrån honom bomärkena och lät fängsla honom. Petter hotade också att ta livet av honom.²³ När det gäller bomärkena hade dock Petter rätt. Vid ett ting i Lindesås 1613 erkänner Erik Ruus att han med *”pock och snack skaffat sig många ärliga mäns bomärker”*. Däremot förstod de inte att han skulle använda bomärkena på detta sätt.²⁴

Manlig fåfänga

Två bergsmän i Grangärde, Hans Vidiksson och Halvard i Pedersboda hade på grund av de smidit ett undermåligt järn blivit insatta i kistan tillsammans med åtskilliga ogärningsmän. Petter hade sedan tagit ut dem och med egen hand skurit skägget av dem. Dessutom hade han befallt att skraddaren skulle klippa håret av dem.²⁵ För *”skam och nesa”* kunde de varken gå i kyrkan eller vistas ute bland folk på en månads tid utan måste hålla sig inomhus tills håret och skägget hade växt ut igen. För detta sakfälltes Petter von Benningen vid rannsakingen i Örebro 1614. Han fick då böta trehundra daler

Förslor med privat gods

Flera bergsmän beklagade att Petter tvingade dem att utföra körningar för sin egen räkning. En av dessa, Olof Andersson i Vanhäll, Söderbärke hade fört tre skeppund stångjärn en mil för ingen betalning. Mats Matsson i Nor hade fraktat tre humledynor som ägdes av Petter till en annan länsman. Han hade även beordrats att frakta tre tunnor lax. Även Israel Rasmusson i Kolviken berättar att de hade fört tolv tunnor salt emellan länsmännen.²⁶

Knektar

När han hade tillfångatagit de deserterade knektarna 1613 hade han försett dem med *”store halsjärn och hängt där stora skällor uti och låtit dem därmed gå och fångsligen föra, såsom ett spektakel och vidunder”*.²⁷ Han hade även gjort samma sak med Måns i Flodhammar av den anledningen att Måns inte ville göra dagsverken.²⁸

Onyttig smedja

Bönderna klagade också över att Petter hade också låtit uppföra en hammarsmedja *”bönderna till största skada och hans kunglig majestät till ringa nytta”*. De hade var och en blivit tvingad till fjorton dagsverken vid byggnationen. I handlingarna vid Svea hovrätt finns ett brev från kung Gustav Adolf daterat 2 mars 1613 som begär att det skall byggas fler hamrar i bergslagen. Kungen föreslår en hammarsmedja vid Färna ström i Odensvi fjärding (Gunnilbo socken) och en annan vid Saxe ström i Söderbärke. Undersåtarna som bor i närheten föreslogs bidra med timmer och dagsverken.²⁹ Klagomålet över Petter von Benningen rörde inte uppförandet eller de dagsverken som blev ålagda. Bergsmännen och byggmästaren hade velat bygga hammaren på annan plats än vad Petter befallde. Av allt att döma rörde detta en hammare vid Färna.

Stämning förspillande

Petter hade också underlåtit att inställa sig efter stämningar från rikskanslern Axel Oxenstierna, grevarna Abraham och Erland Björsson och slutligen konungen själv. För dessa förbrytelser fick han efter artikel 7 i Kung Gustafs gårdsrätt böta 400 daler.

Drunknad

Vid ett tillfälle tvingade Petter von Benningen några bergsmän att föra varor från Malma kapell till Färna bruk. Två drängar fick i uppdrag att frakta två åmar³⁰ vin i en eka. En av dessa, Olle Sigfridsson³¹ son till Sigfrid Hermansson i Bysala, omkom då ekan i hårt väder stötte emot en påle i vattnet och sjönk. Petter slog ifrån sig anklagelserna om ansvar och berättade att han var tolv mil därifrån då det inträffade. Vid tinget (ej återfunnet) då saken rannsakades, fick inte Petter lämna tingsstället förrän han hade förlikts med drängens fader.³² En försvärande faktor var att Petter hade befallt att denna försla skulle ske en söndag under högmässan.³³

Ludvika

Petter hade avhyst Erik Nilssons änka, Kerstin Jonsdotter vid Ludvika.³⁴ Hemmanet var ett kronohemman och Erik Nilsson hade fått brev på hemmanet av Johan III att få behålla detta, i sin och sin hustrus livstid. Förutom

att han hade underhållit husen hade Erik Nilsson också uppfört en hytta på hemmanets ägor vilken tillsammans med en smedja vilken tillsammans med en halv läst järn också beslagtogs.³⁵ Änkan var nu hemlös och hemmanet stod öde. Anledningen till avhysandet var att krigsöversten och dalfogden Hans Larsson i Rättvik hade fått fastebrev på hemmanet.³⁶ I samband med denna rannsaking blev Petter tillfrågad av Johan Skytte om hela landet var emot honom. Han svarade *"ja det är fuller sådant slemt folk"*³⁷

Munkeboda och Prästtorp

År 1610 fick gruvfogden Casper Bårdt vid Väster Silvberg fastebrev på ett torp Prästeboda. Petter von Benningen tog samma fastebrev och reste med det till Daniel i Munkeboda. Han förespeglade att fastebrevet lydde på Daniels hemman. Petter sade *"vill du vara mig något till viljes, då vill jag få laget, att du skola behålla ditt torp och förskaffa Caspar annorstädes lägenhet"*. Då hade Daniel gett honom ett skeppund stångjärn. En tid därefter hade Petter sänt bud efter honom och berättade åter att han riskerade att förlora sitt torp. Daniel bad att få behålla torpet och då svarade Petter *"vill du behålla ditt torp då skall du ära denne tysken tre skeppund stångjärn"*. Även denna gång fick Petter järnet av honom.³⁸ Det visade sig sedan att Daniel ägde ett kung Karls fastebrev på sitt hemman Munkeboda daterat 21 februari 1579 och att det brev som Caspar hade fått, lydde på ett annat torp nämligen Prästeboda. Sannolikt var Daniel inte läskunnig och därför oförmögen att avslöja Petter von Benningens lögn.³⁹

Marnäs

Hustru Margareta och hennes man hade bott på sitt hemman Marnäs under större delen av sina liv. De hade också två fastebrev på hemmanet. Petter beskriver själv att en släkting till Margareta hade byggt ett skattehemman Fösarboda under Erik XIV:s tid.⁴⁰ Detta hemman lades sedan under Väster Silvbergs gård och istället fick han Marnäs. Marnäs ansågs vara ett bättre hemman och många avundades bytet. För att försäkra sig om att få behålla hemmanet gick Margareta till Petter och ville ha ett nytt fastebrev på hemmanet. Hon gav honom en silverkosa om 5 lod för att han skulle hjälpa henne med ärendet.⁴¹ De fastebrev som hon visade upp kastade Petter på elden.⁴² Ett halvår därefter dog hon. Då kom hennes måg Jöns och ville ha konfirmation på hemmanet Marnäs. Petter lovade att ordna fram fastebrev och i gengäld skulle Jöns ge honom sex skeppund tackjärn. Jöns fick ett nytt fastebrev och han skulle nu årligen skatta för ytterligare ett halvt skeppund järn. Liksom silverkåsan var de sex skeppunden järn som Jöns lovat honom naturligtvis en påtvingad muta. Petter fick böta 40 daler för att han hade kastat konungens brev på elden.^{43 44}

Hästbyten och oxutfodring

Petter tycks även ha haft för vana att byta ut sina riddjur när det passade honom. Hustru Ingrid (Ingeborg) i Söderbärkes kyrkby hade köpt en häst för sex fat osmundjärn. Denna bytte han till sig och gav henne istället en *"utgammal kamp"*. Eftersom denna häst var oduglig sålde hon den och fick då inte mer än tre daler.^{45 46} Vid ett annat tillfälle bytte han istället en ung häst mot en gammal med Hans i Djupkärra. Eftersom Hans klagar får man förmoda att det var något fel på den häst han fick. Petter tycker att det är märkligt att Hans, trots att de har träffats vid tinget, inte har talat med honom om detta. Även Olof Larsson i Lerendeboda fick besök av Petter. Här tog han fet och välfodrad oxen värd fem och ett halvt fat järn och gav istället en *"ringa och mager ox"* Widik i Norrgovik samt Hans och Nils i Pedersboda i Grangärde socken hade blivit påtvingade att fodra fyra stycken av Petters oxar. Tydligt var det ont om foder detta år och de klagar att då han inte har hämta hem sina oxar lider deras egen boskap stor nöd.⁴⁷

Utslag

Klagomålen mot Petter von Benningen leder till två större rättegångar. Den första hölls vid Örebro möte 1614 och berörde först och främst det av honom förmenta upproret vid Väster Silvbergs gård. Åtskilliga sockenmän och präster vittnar till bergsmännens fördel och Petter åläggs tämligen höga böter för några av åtalspunkterna. Den andra rättegången rör de övriga klagomålen och hölls vid Svea hovrätt i oktober 1615. Här rannsakas vart och ett av klagomålen och i några fall döms han också till böter.

Petter von Benningen anför för varje åtalspunkt, antingen att personerna ljuger eller att han har haft fullgoda skäl till sitt handlande. Ibland har han handlat på kungens befallning. Men han har också ljugit för konungen om det verkliga förhållandet med de upproriska bönderna.⁴⁸ Han har tolkat befallningarna på ett sätt som gynnat honom själv. De mutor han har tagit förklarar han vara gåvor. De varor han genom byte har tillskansat sig säger

han sig ha gjort av ren vänlighet. Inför hovrätten förklarar han att de som anklagar honom ” *genom sina hoplappade lögnar allenast hava sökt att komma mig på obestånd*”

Om Petter von Benningen hade varit en vanlig bonde, eller för den delen högreståndsperson, hade han sannolikt blivit fälld för betydligt fler av sina förseelser. Nu är huvudsaken i rannsakingarna huruvida han i sitt ämbete har överträtt några gränser. Har han tagit mutor? Har han brukat sin makt för att tvinga bönderna att utföra arbeten till sig som privatperson? Och har han verkligen haft rätt att kränka, förlöjliga och förödmjuka bönderna genom att låta folk gå som boskap med skällor runt halsen, klippa hår och skägg av dem och låta dem dricka sitt blod. Det klagas över det våld han utövar men detta blir aldrig en huvudsak i målen. Förmodligen hade han oinskränkt makt att slå sina underlydande. Åtminstone så länge det inte ledde till dödsfall.

Han får förvisso betala en stor summa böter i några av fallen men i flertalet av de åtalspunkter som anförs når man inte någon förlikning. I någon mån berodde detta på brist på bevisning och att ord stod mot ord. Men de långvariga tvisterna var sannolikt till hans fördel. Det kostade på att processa, både ekonomiskt och tidsmässigt.

Utestängd från kyrka

Petter von Benningen finns kvar i bergslagen åtminstone till början av 1630-talet. I slutet av 1620-talet bor han på Näs kungsgård i Husby socken. Han förekommer sparsamt i domböckerna men det innebär inte att han på något sätt hade blivit en bättre människa. Slutligen efter många övergrepp och ovilja att rätta sig efter prästernas förmaningar blir han utstängd från kyrkan. Den utlösande faktorn var en händelse i Stora Skedvi socken.

En bonde, Peder Jöransson i Ansta blev anklagad av Petter för att ha stulit en hund på Näs gård.⁴⁹ Tillsammans med länsmannen sökte han upp Peder Jöransson för att återta hunden. Huruvida hunden var stulen är osäkert. Säkert är dock att Petter tvingade Peder, att samtidigt som en dräng höll upp svansen på hunden, krypa ner på golvet och kyssa hunden i rumpan. Historien kom snabbt ut på bygden och sannolikt höll prästen ett förmanande samtal med Petter von Benningen. Då han inte erkände den uppenbara gärningen blev han ställd utanför guds församling och kunde därmed inte åtnjuta några prästerliga tjänster, varken nattvard, begravning, dop eller annat.

För en kristen människa på 1600-talet var uteslutningen ur kyrkan ett svårt straff. När man misstänkte ett grövre brott ställdes den anklagade utanför den kyrkliga gemenskapen i väntan på rättegång och förlikning med motparten eller församlingen. Man ställdes då utanför såväl nattvard som andra prästerliga tjänster. Utan sakramentet kunde man inte räkna med en plats i himlen. En begravning i kyrkan var dessutom otänkbar och kunde med svårighet, efter frikostiga gåvor, ske på kyrkogården. Socialt var den uteslutne i någon mån också utestängd från vardagens gemenskap.

Som befallningsman kunde Petter varken förvänta sig eller kanske ens vilja ha närmare kontakt med församlingsmedlemmarna men Gud kunde han inte gärna lämna därhän. Han vände sig därför 1628 till domkapitlet i Västerås och begärde att få bli upptagen i kyrkan igen. Prästerna och biskopen var dock ovilliga att låta honom komma så lättvindigt undan. Man begärde att ärendet med ”*hundekyssandet*” dels skulle avgöras vid hovrätten och därefter skulle han även förlika sig med Skedvi socken. År 1630 besökte han prosten Andrea Dalekarlus i Hedemora och begär att få komma in i den kyrkan. Han får samma svar som tidigare. I början av 1631 begär han åter att få bli upptagen i kyrkan. Han förhörs nu om andra oförrätter som han hade begått. En dräng hade han slagit med yxhammaren, en annan hade han skurit håret av och så vidare. Han ansåg sig ha skäl eller vara oskyldig till samtliga anklagelser. Den 24 mars samma år var biskopen på visitation i Hedemora och då kom Petter von Benningens hustru till prästgården och begärde att han skulle få upptas i kyrkan. Hon berättade bland annat att flera av döttrarna hade fästmän men de ville inte viga sig förrän fadern hade fått komma i kyrkan. Biskopen ansåg att Petter själv kunde framställa sin önskan. I synnerhet då han inte hade lång väg till prästgården. Dagen efter när gudstjänsten var över och man hade ätit kom så Petter von Benningen. Biskopen som redan hade packat ihop för att resa till Folkärna fick nu sammankalla övriga präster samt borgmästare och råd i Hedemora och sätta sig ner med Petter. Åter igen hävdade han att han inte hade gjort något fel. Biskopen räknade upp hans förbrytelser och menade att han med många tråtor inte bara hade förgat människor i Skedvi utan även förtörnat Gud själv och förvånas över att Petter kan säga att han inte

hade gjort något ont. De nådde inte någon förlikning. Petter sade till biskopen att om jag inte får komma till någon kyrka i ert stift så finns det andra kyrkor. Och så skulle det bli.⁵⁰

Några år därefter, 1633, är han fortfarande bosatt i Dalarna men har arrenderat Tynnelsö gård i Södermanland. Petters hustru vistas på gården och troligen var hon där för att sköta gårdsbruket. Samma år dör hustrun på Tynnelsö.

Tofsta på Adelsö

Petter von Benningen gifte sig sista gången med Kerstin Meijer änka efter Lars Cygneus. Lars hade slagit ihjäl sin svärfar sekreteraren Johan Meijer och blev sannolikt avrättad för detta brott. De gods som Johan hade förlänats i Adelsö socken, däribland Tofsta, återtogs av kronan då det saknades manliga arvingar. Kerstin kunde dock åtnjuta en brudskatt om hon stannade kvar på gården.⁵¹

Äktenskapet med Kerstin Meijer ingicks någon gång mellan 1634 och 1636. Lars Cygneus lever fortfarande 1632 då kung Gustaf Adolf i ett brev daterat Bayern 7 oktober 1632 bekräftar Cygneus rättighet till hans svärfars gårdar i Adelsö socken.⁵² Två barn är kända från Kerstins äktenskap med Lars Cygneus. Sonen Johan Larsson och dottern Elisabet Larsdotter.⁵³

Den 12 augusti 1636 undertecknar Petter von Benningen ett brev på Tofsta vari han berättar att mågen Ulf Pedersson har "*ställt sig som en bov emot honom*"⁵⁴ Det framgår i rättegångarna 1654 att Ulf Pedersson på olika sätt har tillskansat sig en betydligt större arvedel än vad hans hustru var berättigad till och som han dessutom svårligen kunde betala tillbaka. Förutom några "*gullringar som han listeligen haver bracht sig tillhanda*" var Ulf Pedersson skyldig dödsboet drygt 3344 riksdaler.⁵⁵

Släkttabeller

Förutom Petter von Benningens barn omtalas 1615, Petters "*mågelag*" (svåger), fogden Peder Andersson.⁵⁶ Denne var av allt att döma gift med en syster till Petter von Benningen.

Petter von Benningen f omkring 1560-1570 död Tofsta, Adelsö socken 14 augusti 1646⁵⁷. Begravd i Strängnäs domkyrka.

Gift 1:a gången med **Kerstin Jonsdotter** död 1633 på Tynnelsö gård i Sörmland⁵⁸
Barn:

NN von Benningen gift med Melker Bökman⁵⁹ (tabell 1)

Ebba von Benningen (tabell 2)

Maria von Benningen gift 24 augusti 1634 i Nikolai församling i Stockholm⁶⁰ med Olof Arvidsson död senast 1658⁶¹ De fick en son som till namnet inte är känd⁶² Både fadern och modern är döda när den då åttaåriga sonen omnämns i en för övrigt odaterad skrift⁶³ Eftersom handlingarna är upprättade senast 1655 tycks det vara rimligare att anta att föräldrarna är döda före detta år och att sonen är född cirka 1647.

Att Maria skulle vara död 1655 motsågs i en handling från 1671⁶⁴ vari berättas om Petter Olofsson Bergs efterleverska Maria Pettersdotter Benningen. Här nämns även att detta är hennes andra gifte.⁶⁵ I protokollet som rör en penningtransaktion från 1651 framgår att Petter Berg är avliden omkring 1669. I samma protokoll förekommer

Anna Benning⁶⁶ gift med Arvid Andersson. Släktskapet med Maria von Benningen nämns inte i protokollet men då Arvid förekommer i andra handlingar anser jag det troligt att Anna är en syster och därmed dotter till Petter von Benningen.

Helena von Benningen gift 1630⁶⁷ med Ulf Pedersson som lever 1654⁶⁸ men är död senast 1658⁶⁹. kammarskrivare, därefter landbokhållare över Stora Kopparberg, Säter och Näsgråds län. Senare blev han

Ränte- och proviantmäster i Åbo län där han även var tullnär över stora sjötullen⁷⁰. Flera barn omtalas⁷¹ Att hon tillhör första kullen framgår bland annat av brev daterat 1667⁷² Häri berättas att hon och inte hennes styvmor ska besitta Tofsta. Helena är sannolikt gift andra gången med Christopher Hack. I Nicolai församling, Stockholm säljer hon (sekreterare Johan Meijers arvinge) och maken, grav nr 51 till kyrkan.⁷³

Gift 2:a gången omkring 1635 med **Kerstin Johansdotter Meijer**.^{74 75} Kerstin hade tidigare varit gift med Lars Cygneo. Enligt uppgift hade denne slagit ihjäl sin svärfader Johan Meijer⁷⁶ De gårdar i Färentuna härad, Hofgården, Bärby och Tofta som Johan Meijer hade fått i förläning, blev indragna efter dråpet och Kerstin fick behålla Tofta som brudskatt.

Barn:

Sibilla von Benningen

Petter von Benningen⁷⁷ född omkring 1636⁷⁸

Heldina von Benningen (tabell 3)

Tabell 1

NN von Benningen gift med Melker Bökman⁷⁹

Barn:

Emerentia Bökman gift 1646 med borgmästaren i Karlstad Salomon Persson

Tabell 2

Ebba von Benningen⁸⁰ död 1658-01-18 i Falun. Gift med Gerdt Lohrman⁸¹ död 1662 i Falun. Fogde i Näsgårds län och senare borgmästare i Falun. (Ebba är omnämnd i ett rättsprotokoll från 1619)⁸² I ett rådstuguprotokoll från Sala i oktober 1662 nämns Gerdt Lohrmans änka hu Elin och hennes brev daterat 11 augusti i Uppsala.⁸³ Barn:⁸⁴

Petter Lohrman

Berndt (Bernhard) Lohrman

Tabell 3

Heldina von Benningen⁸⁵ gift efter 1658⁸⁶ med Joachim Wecht. Engelsk officer.⁸⁷

Barn:

Dorotea Wecht (tabell 3)

Tabell 3

Dorotea Wecht gift med Johan Stiernanckar⁸⁸

Barn:

Johanna Catharina Stiernanckar född 1 juli 1698 Dunker socken

Källor

Om upproret 1613 har jag tidigare skrivit en artikel som finns att läsa på min hemsida

<http://gorek.se/onewebmedia/Ekberg-2016-12-05.pdf>.

Västerås domkapitels protokoll finns inskannade här <http://gorek.se/register.html>

¹ Mats Hallenberg, Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och stats-byggande under tidig Vasatid, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2001. 446 s.

² Mats Hallenberg, Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och stats-byggande under tidig Vasatid, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2001. 446 s.

³ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00214

⁴ Den Svenska civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630, Meddelanden från Svenska riksarkivet ny följd II:6

⁵ Även Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00354

-
- ⁶ Landskapshandlingar, Landskapshandlingar Dalarnas handlingar, SE/RA/5121/5121.10/1605: 3A (1605), bildid: A0051565_00008
- ⁷ Kungliga arkiv, Hertig Karl av Södermanland m.m., SE/RA/710003/03/005/K 349, bildid: A0073744_00089
- ⁸ Landskapshandlingar, Landskapshandlingar Dalarnas handlingar, SE/RA/5121/5121.10/1605: 3A (1605), bildid: A0051565_00006
- ⁹ SGT nr 1 2021, Stefan Jernberg och Thomas Sverker
- ¹⁰ Stora Kopparbergs bergslags aktiebolags centralarkiv, Manuskript- och avskriftssamlingen 14
- ¹¹ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00736
- ¹² Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/158 (1655), bildid: A0068077_00647
- ¹³ Eftersom Karl IX avled 30 oktober detta år bör händelsen ha inträffat efter detta datum
- ¹⁴ Svea Hovrätt - Advokatfiskalen Västmanlands län (U) EXLe:2253 (1593-1632) Bild 900 / sid 658 (AID: v420655.b900.s658, NAD: SE/RA/42042202)
- ¹⁵ Bergslagshistoria 2016 sidan 45 Göran Ekberg
- ¹⁶ Bergslagshistoria 2016 sidan 45 Göran Ekberg
- ¹⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00206
- ¹⁸ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00202
- ¹⁹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00207
- ²⁰ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00209
- ²¹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00195
- ²² Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00191
- ²³ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00211
- ²⁴ Svea Hovrätt - Advokatfiskalen Örebro län (T) EXLe:1776 (1612-1630) Bild 300 / sid 27
- ²⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00196
- ²⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00197
- ²⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00199
- ²⁸ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00195
- ²⁹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00211
- ³⁰ En åm motsvarade ungefär 157 liter
- ³¹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00209
- ³² Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00189
- ³³ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00200
- ³⁴ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00195
- ³⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00197
- ³⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00212
- ³⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00191
- ³⁸ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00196
- ³⁹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00194
- ⁴⁰ Denne släkting var Margaretas farfar, Godsven Hansson i Hagge
- ⁴¹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00192
- ⁴² Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00194
- ⁴³ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00193
- ⁴⁴ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00204
- ⁴⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00195
- ⁴⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00197
- ⁴⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00198
- ⁴⁸ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00199
- ⁴⁹ Stora Skedvi (W) JI:1 (1528-1629) Bild 150
- ⁵⁰ Domkapitlet i Västerås stift A1:5 1630-1631 sidan 84
- ⁵¹ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00370
- ⁵² Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00368
- ⁵³ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00742
- ⁵⁴ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00291
- ⁵⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00282
- ⁵⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/1 (1615), bildid: A0067920_00195

⁵⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00295

⁵⁸ A0068412_00176

⁵⁹ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/158 (1655), bildid: A0068077_00647

⁶⁰ <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/egenproducerat/kyrkobok/K175.pdf>

⁶¹ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00742

⁶² Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00746

⁶³ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/158 (1655), bildid: A0068077_00657

⁶⁴ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/267 (1671), bildid: A0068186_00917

⁶⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/267 (1671), bildid: A0068186_00931

⁶⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/267 (1671), bildid: A0068186_00914

⁶⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00282

⁶⁸ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00358

⁶⁹ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00742

⁷⁰ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00359

⁷¹ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00360

⁷² Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00361

⁷³ <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/egenproducerat/kyrkobok/K183.pdf> bild114

⁷⁴ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00278

⁷⁵ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/149 (1654), bildid: A0068068_00285

⁷⁶ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00355

⁷⁷ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00736

⁷⁸ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/158 (1655), bildid: A0068077_00637

⁷⁹ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00358

⁸⁰ Svea Hovrätt, Huvudserie [Liber causarum], SE/RA/420422/01/E VI a 2 aa/158 (1655), bildid: A0068077_00639

⁸¹ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00742

⁸² Svea Hovrätt - Advokatfiskalen Västmanlands län EXIa:12 (1591-1679) Bild 13930 / sid 459 (AID: v405286c.b13930.s459, NAD: SE/RA/42042202)

⁸³ Svea Hovrätt - Advokatfiskalen Västmanlands län (U) EXIe:2271 (1662) Bild 3170 / sid 422

⁸⁴ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/L/I/L 41, bildid: A0069847_00327

⁸⁵ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/V, W/V, W 15, bildid: A0074965_00046

⁸⁶ Svea Hovrätt, Huvudserie, SE/RA/420422/01/E VI a 3 aa/33 (1658), bildid: A0068431_00742

⁸⁷ Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria, , SE/RA/756/756.1/B/I/B 13, bildid: A0069886_00360

⁸⁸ https://www.adelsvapen.com/genealogi/Stiernanckar_nr_1323